

Йосип Осецький

ORCID 0000-0002-4917-8007

доктор філософії в галузі права

дійсний член Центру дослідження історії Поділля

Інституту історії НАНУ при Кам'янець-Подільському

національному університеті імені Івана Огієнка

СИСТЕМИ СЛОВОТВОРУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НАЗВ ПРОТОУКРАЇНСЬКИХ СПІЛЬНОТ НА ЗЕМЛЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ КИТАЙГОРОДЩИНИ

У статті аналізуються системи індоєвропейського словотвору самоідентифікаційних назв спільнот, які у IX–III тис. до н. е. освоювали природний жилий простір у центрі й на півночі сучасної Китайгородської сільської територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Доводиться, що у структурі архаїчних ойконімів, які позначають конкретні населені пункти дослідженого регіону, збереглися релікти самоназв тутешніх доісторичних спільнот. Обґрунтовується, що успадкування українською мовою самоідентифікаційних іменувань древніх людностей доводить мовну й етнічну спорідненість первісних мешканців регіону з українським народом.

Ключові слова: давня історія України, філософія мови, самоідентифікація, народний дух, системи словотвору, метод системного аналізу, індоєвропейська мова, санскрит, архаїчні топоніми.

Постановка проблеми. Самоідентифікація – це властивий людству на всіх етапах його існування системний процес психологічного усвідомлення індивідами чи певними групами людей їх відмінностей від інших осіб чи формувань або категорій для наступного групування за спільними ознаками чи інтересами у соціальні структури аж до окремого етносу або входження у вже існуючі спільноти. Важливим елементом самоідентифікації є творення на її завершальному етапі власної назви її суб'єкта чи обрання ним існуючої назви спільноти, до якої він приєднався. Завдяки цим обставинам самоідентифікація виступає одночасно складовим елементом як етно-демографічних, так і етнолінгвістичних процесів.

Тому розкриття обставин і чинників самоідентифікації доісторичного населення Праукраїни може слугувати історикам при вирішенні завдань щодо жилого простору, освоєного первісними спільнотами та їх об'єднаннями, особливостей їх палеоекономічного й соціального поступу у конкретних регіонах і пов'язаності самоідентифікаційних процесів з формуванням протоукраїнського етносу [16].

З іншого боку, творення і закріплення у мові власних назв первісних людностей розширює можливості історичного мовознавства й ономастики для конкретизації об'єкта і предмету студій синхронії та діахронії у Праукраїні індоєвропейської мови та здобування конкретних доказів щодо її спорідненості з українською мовою.

Попри актуальність зазначених наукових завдань, усе ж науковий пошук мовознавців у зазначеному напрямі відбувається повільно і залишається малоефективним. Зокрема, це призвело до відсутності об'єктивних даних щодо систем творення самоідентифікаційних назв протоукраїнськими спільнотами, у тому числі на теренах сучасної Китайгородської сільської територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, та спорідненості цих назв з архаїчними топонімами української мови.

Тому **метою роботи** є системний аналіз індоєвропейської мовної складової систем творення протоукраїнськими спільнотами на теренах центральної і північної частини сучасної Китайгородської СТГ їх самоідентифікаційних назв, успадкованих українською літературною мовою як архаїчні топоніми.

Насамперед, зауважимо, що різні сторони походження архаїчної лексики та, зокрема, топонімікону висвітлювали з позицій загального мовознавства, історії мови, етнолінгвістики й ономастики С. Бабишин, Л. Булаховський, Д. Бучко, В. Бушаков, І. Голубовська, В. Жайворонок, Н. Коваленко, В. Котович, Т. Марусенко, Г. Півторака, С. Семчинський, Є. Сіцінський, М. Торчинський, а також вітчизняні й зарубіжні лексикографи і санскритологи К. Довбня, А. Залізняк, В. Кочергіна, Т. Лукінова, О. Мельничук, В. Моньєр, С. Наливайко, М. Фасмер та інші вчені.

При цьому упродовж тривалого періоду XIX-XX ст. дослідницькі методи у мовознавстві, особливо у лексикології, ґрунтувалися на переважному використанні порівняльного підходу, що давав змогу вести пошук і зіставлення спільних чи відмінних рис лексем різних мов і, таким чином, з'ясувати запозичення чи успадкування окремих лексем або систематизувати мови за ознаками спорідненості чи відмінності. Втім, така мета не завжди є необхідною. Так, ще понад 100 років тому Іван Огієнко прийшов до висновку, що поділ мов на групи *завжди є штучним* і наукового значення не має [9]. Одним із недоліків порівняльного підходу є його спрямованість виключно на мовний матеріал поза його пов'язаністю з етносом – творцем і користувачем мови і позалінгвальними обставинами словотвору. Можливо, саме ця проблема змусила акад. Л. Булаховського писати ще на поч. 50-х років XX ст., що зазначений підхід є недостатньо ефективним і, навіть, вичерпав себе [2].

Нині у мовознавстві вважають значно продуктивнішим антропогенний підхід, що передбачає врахування людського фактору у творенні й функціонуванні мов. Хоча у практиці лінгвістичних студій він шириться лише в останні десятиліття, ще у 80-і XX ст. роки проф. С. Семчинський, критикуючи Ф. де Соссюра (1857-1913) за заперечення ролі екстралінгвальних чинників у розвитку мов, вже наголошував, що «мовознавець неспроможний з'ясувати, як функціонує система мови, якщо він не знає умов, за яких вона склалася...» [15].

Очевидно, саме у цьому сенсі проф. М. Торчинський і Н. Торчинська пишуть, що ономастична лексика у кожний мовний та історичний період завжди реагує на вплив як суто лінгвальних, так і суспільно-політичних, соціальних чи культурних факторів [17, с.7]. Логічним і обґрунтованим є також висновок проф. В. Котович про те, що назви конкретних поселень містять історичну, лінгвістичну, культурологічну, географічну чи іншу інформацію, що визначається семантикою загальних слів, від яких утворений топонім [7].

У цій праці автор опирається саме на антропогенний підхід. При цьому методологію дослідження складають розроблені німецьким лінгвістом і філософом В. фон Гумбольдтом (1767-1835 рр.) засади філософії мови, за якими кожна мова є результатом дії внутрішньої енергії – особистісного і народного духу, що проявляється у життєздатності й життєдіяльності у конкретних обставинах часу і місця як певної особи, так і цілого етносу [4, с.5].

У сенсі цієї роботи також має методологічне значення наукова позиція видатного українського мовознавця і державника І. Огієнка, який доводив, що українська мова з її ознаками існувала у доісторичну добу приблизно на тих же теренах, де українці були зафіксовані у перших історичних згадках [9].

Водночас робота ґрунтується на ученні видатного послідовника В. фон Гумбольдта – родоначальника вітчизняного історичного мовознавства проф. О. Потебні (1835-1891 рр.), що вимагав від істориків мови визначати походження слів шляхом дослідження систем, якими слово пов'язувало особистість з природою [14]. Із сучасних позицій теорії систем і системного аналізу названі О. Потебнею словотвірні системи можна розглядати як логічні рівняння $[Oc (O_{зсеп} + O_{пм})] \times [P_{зс} + D] \times [M_i] = \text{самоназва}$ [10; 11].

Кожен із трьох зазначених елементів є підсистемою словотвірної системи. Так, зміст першої підсистеми складають практично незмінні життєво важливі потреби людини в безпеці, їжі й воді – $O_{зсеп}$ та особистісні й соціальні потреби у території мешкання й виживання тобто в жиліму просторі – $O_{пм}$. Сталість їх характеристик дає підстави надалі у нашому дослідженні не відображати цей елемент при аналізі конкретних моделей словотвірних систем.

Друга підсистема об'єднує природні й соціальні характеристики заселеного жилого простору – $P_{зс}$ і пріоритетного виду людської діяльності на цій території – D . Якраз оригінальність цих елементів складала об'єктивну основу самоідентифікації кожної окремої протоукраїнської людності та визначала вибір відповідних лексичних засобів системи M_i – індоєвропейської мови протоукраїнців з метою творення самоназв. Потреби з'ясування функціональної сутності цих систем зумовили пріоритетне використання методів моделювання взаємопов'язаних давноминулих соціальних і лінгвістичних процесів та системного аналізу моделей словотвору.

Інформаційним підґрунтям цієї роботи слугують синергетично об'єднані дані давньої історії, археології, історичної географії, загального та історичного мовознавства стосовно екстралінгвальної основи самоідентифікації древніх спільнот на дослідженій території. Складовою частиною цих відомостей також є прийняті в ономастиці засади градації і типології топонімів, насамперед, «за зрозумілістю» їх походження – з прозорою, непрозорою, хибною і народною етимологіями, а також за часом походження – 1) архаїчні (створені до XI ст.) 2) давні (XI-XVIII ст.); 3) нові (XIX-XX ст.); 4) новітні (XXI ст.) [18].

Конкретними об'єктами моделювання словотвірних систем і їх аналізу обрані 9 з 11 топонімів на досліджених землях – існуючі с. *Вихватнівці*, *Гелетина*, *Дерев'яне* [1] та вже зниклі, але ще позначені на картах XIX ст. ойконіми *Гоцули*, *Погоріла* або *Погоріла Буда* (з 1967 року – *Привітне*), *Пожарниця* і *Гниляк*, а також назва природного угіддя – *Совиний Яр*.

1. **Вихватнівці.** Мотивація творення цієї самоназви, що уперше згадана у писемних джерелах в 1565 році, досі ще не розкрита [17, с.106]. Через це прибічники т. зв. «народної етимології», всупереч древності й на-

родному духу цієї спільноти, пов'язують творення топоніму з дієсловами сучасної української мови *хватати*, *вихвачувати* тобто «збирати похапцем» або з діалектною назвою гарячих коржів – *вихватні* [3].

Утім, за археологічними даними, що мікромісцину первісне населення освоювало ще на межі палеоліту-мезоліту [6, с.76]. Тоді великі придністерські спільноти розпадалися на дрібні родини, які у пошуках ресурсів виживання мігрували на північ – уздовж і навпроти течії приток Дністра. На нинішніх вихватновецьких землях прибульці знаходили безпечні умови для заселення та джерела питної води. Та життєво цінним було те, що у навколишніх лісах та уздовж р. Студениці множилися і могли самовідновлюватися значні запаси м'ясної здобичі. І хоча раритетів мезолітичної епохи тут не виявлено, однак зафіксоване поселення трипільців [6, с.76]. Отже, потреби самоідентифікації цієї людності диктували творення її самоназви ще задовго до ери письменства.

Теоретична реставрація системи творення назви *Вихватнівці* показала, що осідання тут мезолітичних мисливців-лучників та їх «народний дух» зумовили їх самоідентифікацію з використанням лексики, що фіксувала обставини їх життєдіяльності. Так, системний елемент M_i міг об'єднувати у слова-речення семантику індоєвропейських лексем **viha-ga** (*віга-га*, *віха-га* – стріла) [8, с.613], **vadcha-jivin** (вадха-йівін – мисливець) [8, с.562], **vāja** (ваая – здобич) [8, с.574], **ni** (ні – вниз) [8, с.324], **at** (ат – бродити, бігати) [8, с. 25], **jivá** (іва – жити) [8, с.224], **kṣi** (кші, кчі, ці – мешканці) [8, с.181]. Проаналізовані обставини дали змогу змоделювати у системі словотвору самоназви цієї первісної громади два варіанти підсистеми M_p , а саме: [M_i (**viha-ga+vāja+at+ni+jivá+kṣi**)] = *віха-га+ваая+ат+ні+іва+чі* – «мешканці-стрільці, що за здобиччю ходять вниз» або [M_i (**viha-ga+vadcha-jivin+jivá+kṣi**)] = *віха-га+вадха-йівін+іва +чі* – «мешканці-мисливці, що живуть стрілецьким полюванням».

В обох варіантах передається і зміст народного духу спільноти, і відомості про її осілий спосіб життя. Конструктивна і фонетична складність цих слів-речень стимулювала спрощення їх вимови до *віха-вадх-ні-ів-ці* і далі до *віх-ваат-ні-в-ці*. Завдяки життєвій важливості ця самоназва закріпилася за громадою та, крім цього, поступово була перенесена в людській свідомості також на заселену територію, а нащадки її творців зберегли первісне іменування упродовж тисячоліть аж до перших писемних згадок про це село.

У контексті розташування с. Вихватнівці часто згадують багату рідкісними рослинами і тваринами окрасу Поділля – природний заповідник **Совиний яр**. Тлумачення появи цієї назви поки залишається на рівні хибної або народної етимології і необґрунтовано пов'язується із зоонімом *сова* [3].

Втім, існування цього нічного птаха ніколи не корелювалося ні з народним духом українців, ні з вирішенням їх життєво важливих потреб. Навпаки, аналіз вказує на такі системні обставини. Територія заповідника припадає, переважно, на ту частину узбережжя р. Студениці, що розташована на схід і південь від Вихватновець і значно нижче села. Через складний рельєф і лісові хащі ця місцина не була заселена людьми, зате славилася запасами м'ясної здобичі. Пошук показав, що такі природні обставини могли відображати індоєвропейські слова **savyá** (савіа – лівий; південний [8, с.716], **vaja** (ваая – здобич) [8, с.574], **iná** (іна – сила (у знач.: багатство) [8, с.108], а також **jā** (йаа –

народжений, походить із [8, с.222], **араґуа** (араґуа – ліс) [8, с.69], **āraṅya** (араґуа – той, що живе у лісі, дикий) [8, с.98]. Звідси, підсистема M_i при творенні цієї назви могла містити суму значень п'яти лексем: (**ṣavyá+vaja+iná**)+(jā+āraṅya) = *ṣavíá-vya-iná+īāa-āraṅya* – «зліва (чи південніше) сила здобичі, що народжується в лісі» чи «зліва (або південніше) ліс, багатий здобиччю». Як видно, початкова частина цього слова-речення при спрощенні в усній вимові до «*сав-ва-іна*» є фонетично близькою до «совиний», а друга – до «*іаа-ар*» тобто «яр». Крім цього, семантика лексеми «*ṣavíá*» дає підстави стверджувати, що ця назву створили саме первісні *вихватнівці* – члени громади, для якої Совиний яр лежав лівіше і південніше (на рис. 1 – напрям від села до яру показано стрілкою).

Рис. 1. Фрагмент карти 1867 року

Додатковим доказом використання Совиного яру саме мезолітичними мисливцями слугує сусідній ойконім с. *Крушанівка* (на протилежному березі р. Студениці), в основі якого практично повністю зберігся індоєвропейський іменник *krishānu* – вправний лучник [8, с.172].

2. *Гелетина, Гуцули*. Нині ці два топоніми злиті в єдине село *Гелетина*. Втім, на карті 1867 р. вони позначені як окремі села *Гелеть* і *Гоцулы*, а в довідниках I пол. XX ст. це були *Гелетина* і *Гуцули* (1926 р.) чи *Галетина* і *Гоцули* (1946 р.) [17, с.128, 155]. Проте доводи археологів заселення цих місцин понад крутим лівобережжям р. Тернавки в дописемні часи [6, с.76] дають підстави шукати обставини творення цих назв в ході праісторичної самоідентифікації місцевих громад.

Так, моделювання засвідчило, що система самоідентифікації спільноти назвою *Гелети* відображала особливості її життєдіяльності. На це вказують релікти лексичних елементів підсистеми M_i – **helikā** (*гелікаа* – коза) [8, с.216] і **ta** (*та* – той, що...) [8, с.230]. Звідси, *гелікаа+та* – «ті, що розводять кіз» або «ті, що з козами» з наступними спрощеннями до «*гелі-ті*». Хронологічно система словотвору цієї назви корелюється з епохою неоліту або раннього енеоліту (трипільля), коли у майже напівгірських умовах тут вже було освоєне розведення дрібної м'ясо-молочної худоби, але власний жилий простір ще не був заселений і спосіб життя був кочовим чи напівкочовим.

Також у «народно-етимологічному» стилі у джерелах досі тлумачать зміст мікротопоніму с. *Гуцули* як назви, мотивованої можливим переселенням сюди мешканців з Карпат [3]. При цьому слід мати на увазі відсутність в українському мовознавстві прийнятної етимології терміну «гуцулу».

Особливо непереконливими є припущення, що безпідставно виводять слово *гуцул* з румунського *готьул* – злочинець-розбійник [12].

Втім, у назві с. *Гуцули* вбачаються релікти індоєвропейських лексем **go** (*го* – корова бик) [8, с.96], **kula** (*кула* – 1. стадо; 2. рід) [8, с.167] або **kūla** (*куула* – схил, горб) [8, с.179], що визначали семантику мовної підсистеми словотвору [M_i (**go+kula**)] = *го-кула*: а) «рід з коровами»; б) «зі стадом корів» або [M_i (**go+kūla**)] = *го-куула*: а) «з коровами на схилі»; б) «з коровами на горбі». Далі у слові *го-кула* відбулася зміна -к- на -ц- за законами палаталізації. Отже, самоназва *гуцули* подільської спільноти доби неоліту чи раннього енеоліту й назва українського карпатського племені є спорідненими лише за ознаками словотвору з використанням ідентичної індоєвропейської лексики [12].

3. *Дерев'яне, Гниляки і Пожарниця*. З погляду давньої історії, освоєння цього мікрорегіону людьми припадає на епоху мезоліту, проте археологічних даних про цей період досі ще не здобуто. Утім, також ще немає і наукових пояснень щодо первісної семантики зазначених ойконімів. Так, щодо обставин появи топоніму с. *Пожарниця* нині називають лише гіпотези: 1) начебто, для створення поселення було спалено частину лісу; 2) зі словом *пожарище* – «місце, де була пожежа»; 3) від ботанічної назви дрібних грибів – *пожарниця* [3]. Спірність цих тлумачень очевидна. Так, перше з них не підтвержене доказами, що у прибережжі р. Студениці люди випалювали листяні ліси для звільнення площ для заселення і господарювання. Не могли бути підставою для ідентифікації людностей і стихійні загоряння чи назви грибів. Але основною вадою цих припущень є нехтування народного духу протоукраїнських спільнот, що проявлявся в їх життєдіяльності й високій життєздатності.

В ході дослідження автором змодельовані дві фонетично близьких системи творення самоназви *Пожарниця*. У першій мовний елемент M_i (**pāca+čārngin+kšī**) = *pāca* (петля, ловча сітка) [8, с.392] + *šāarantgin* (лучник) [8, с.642] + *ці* (мешкаги) [8, с.181] = *па-шарангін-ці* пов'язував творців самоназви з їх життєдіяльністю – «ловці-мисливці мешкають». Друга модель вказує на можливу самоідентифікацію цього роду також за його жилим простором лексемою *пі* (внизу): [M_i (**pāca+čārngin+ni+kšī**)] = *pāca* + *šāarantgin* + *ні+ці*: *па-шарангін-ні-ці* – «ловці-мисливці, що внизу мешкають» [11]. В обох зазначених підсистемах збіги звуків -*šāa-*, -*ша-* та -*nn-* могли спрощуватися у вимові до «*pāa-šāarntni-ці*» і «*pāa-šāarnti-ці*». Виявлені особливості первинної семантики цього слова-речення, що фонетично досить близьке до *Пожарниця*, також дають підстави вбачати, що самоідентифікація цієї спільноти відбувалася на тій стадії раннього мезоліту, коли для забивання здобичі ще залишалася актуальною її ловля [13], але вже починалося використання мисливського лука.

Теж на доісторичну етимологію вказують реставровані моделі системи творення ідентифікаційної назви, ознаки яких містить ойконім хут. *Гнилякі*. В їх словотворі могли використовуватися індоєвропейські лексеми *loka* (лока – місце, край, земля) [8, с.557], *ni* (*ні* – вниз) [8, с.324], *nilaka* (*нілака* – кінь вороної масті) [8, с.352], **han** (*ган, хан* – бити, вбивати, шкодити [8, с.769]; *lag* (*лаг* – отримувати, здобувати [8, с.551]; **lič** (*лішь* – їти, ходити [8, с.555]; *kšī* (*кши* – мешкаги, жити [8, с.181]. Звідси, варіанти підсистем M_i творення самоназви цієї спільноти могли мати таке лексичне наповнення: 1) **han+ni+loka** = *ган-ні-лока* – «мисливці на землі, що внизу»; 2) **han+ni+lič+kšī** = *ган-ні-лішкі* – «люди, що ходять вниз полювати»; 3) **han+nilaka** = *ган-нілака* – «мислив-

ці на коней». Далі у зазначених лексемах могли відбуватися спрощення до *га-ни-лак-ки* чи *га-ни-ляк-ки*, що й призвело до, на перший погляд, негативно-експресивної семантики назви хут. *Гнилякі* [17, с.134].

У цьому ж мікрорегіоні – на вододілі річок Тернави і Студениці, ускладненому виходами на поверхню скель подільських товтр і посіченому ярами, балками і кількома струмками, поруч із другим за висотою підвищенням Кам'янецьчини (336,4 м над рівнем моря), розташоване с. *Дерев'яне*. Тут археологи зафіксували мешкання кількох трипільських громад, що диктувало їх самоідентифікацію на своєму жилому просторі власними назвами [6, с.78]. Проте походження ойконіму *Дерев'яне* досі тлумачиться на припущеннях: про можливе прізвище *Дерев'янчук* першого поселенця чи наче-то про унікальну місцеву практику зводити житла з дерева [17, с.159-160].

Натомість, відомості про тутешню доісторичну природну й соціальну ситуацію дали підстави вважати, що для індоєвропейського словотвору власних ідентифікаційних назв місцеві древні людності могли пов'язувати себе з природою і своїм народним духом словами: *dar* (*dar* – бити, ламати) [8, с.260]; **dak, dakš** (*dak, dach* – іти, збільшуватися) [8, с.256]; *eva* (*eva* – ходіння) [8, с.140]; **i** (*i* – іти) [8, с.107]; **ud-** (*ud-* – вгору) [8, с.117]; **dakšina** (*dakišina* – правіше, південніше) [8, с.256]; *darī* (*darī* – печера [8, с.261]; *udan* (*udan* – вода) [8, с. 118]; *iriņa* (*iriņa* – струмок, джерело) [8, с.109]; *tarasa* (*tarasa* – м'ясо) [8, с.237], **vaja** (*vaja* – здобич) [8, с.574], *avi, avika* (*avi, avika* – баран, вівця) [8, с.79], *aĵa, aĵā* (*aĵa, aĵā* – козел, коза) [8, с.23-24]; *rai* (*rai* – багатство) [8, с.548]; *āvāt* (*aavāt* – близькість, сусідство) [8, с. 101]; *jāna* (*jāna* – люди, рід, плем'я) [8, с.217]; *-da* (*-da* – той, хто дає) [8, с.256].

У результаті були змодельовані системи творення самоідентифікаційних назв, близьких за вимовою до *Дерев'яне*, з такими мовними підсистемами **M**: 1) *darī+eva+jāna* = *darī+eva+jāna* – «як до печери іти, плем'я»; 2) **ud**+*darī+eva+jāna* = *ud+darī+eva+jāna* – «як іти вище печери (над печерою), плем'я»; 3) **dakšina**+*iriņa+avi+jāna* = *dakšina+iriņa+avi+jāna* – «правіше струмка вівчарів плем'я» чи «південніше струмка вівчарів плем'я»; 4) **ud**+ *iriņa+avi+jāna* = *ud+iriņa+avi+jāna* – «понад рівчаком вівчарів плем'я»; 5) *udan+rai+avi+jāna* = *udan+rai+avi+jāna* – «біля води багате вівцями плем'я»; 6) **ud**+*da+rai+avi+jāna* = *ud+da+rai+avi+jāna* – «вгорі ходить багате вівцями плем'я»; 7) **ud**+*da+rai+aĵa+jāna* = *ud+da+rai+aĵa+jāna* – «вгорі ходить багате козами плем'я»; 8) **ud**+*da+rai+avi+aĵa+jāna* = *ud+da+rai+avi+aĵa+jāna* – «вгорі ходить багате вівцями і козами плем'я».

Поряд з приведеними даними, шляхом системного аналізу також виявлено ймовірність ще дотрипільської самоідентифікації місцевого роду на основі суми лексем *tarasa+i+vaja+jāna* – *tarasa+i+vaja+jāna* у значенні «плем'я, що ходить по м'ясу здобич» (*tarasa* – м'ясо [8, с.237]; *i* – йти [8, с.107]).

Семантичну багатоваріантність слів-речень, фонетично схожих між собою та із сучасним ойконімом *Дерев'яне* можна пояснити соціальними обставинами – мешканням на цій площі декількох трипільських родів, що потребувало окремого іменування кожного з них. Втім, ці громади могли об'єднатися в одне плем'я ще у дописемну добу і самоідентифікуватися єдиним іменуванням.

Привітне (з 1967 р.) – *арх. назви*: Погоріла Буда, Погорьблос, Погоріла. Стан розуміння і тлумачення етимології варіантів архаїчних назв цього села

розкриває «Словник власних географічних назв Хмельницької області». Так, наприкінці XIX ст. появу назви *Погоріла буда* виводили з того, що начебто тут стояла і згоріла лісова сторожка. У 70-х рр. XX ст. іменування *Погоріла* пов'язали з ймовірним *спаленням* великої ділянки лісу у давнину для заселення цієї місцини. У наш час мовознавці звертають увагу не на семантику цього ойконіму, а на його граматичні – прикметникові ознаки [17, с.385].

Реставрація системи словотвору ідентифікаційної самоназви тутешньої доісторичної спільноти показала відсутність у назвах *Погоріла буда* або *Погоріла* реліктивів індоєвропейських лексем, які могли б відображати діяльність цієї людності. Разом з тим, картографічні матеріали (*див. рис. 2*) засвідчують, що це село лежало правіше й південно-західніше від вигину русла р. Студениці, утвореного великим виступом зі сходу лівого берега річки. У цій ландшафтній ситуації словотвір самоідентифікаційної назви в індоєвропейську мовну добу могла забезпечити сума лексичних значень слів *bhoga* (*бгога* – поворот, вигин) [8, с.486], *riti* (*pimi* – річка) [8, с.545], *jivá* (*іва* – жити) [8, с.225], *bhu* (*бху* – земля) [8, с.483], *dakṣiṇá* (*дакшінья* – справа; з півдня). Звідси, підсистема [M_i (*бгога*+*ріти*+*іва*+ *бху*+*дакшінья*)] – *бгога*-*пі*-*іва*+ *бху*-*да* (зі спрощеннями до *погаріва буда*) ідентифікувала цю спільноту за ознаками освоєного жилого простору як тих, що «від вигину річки живуть на землі справа, південніше».

Рис. 2. Фрагмент карти 1867 року

Отже, використання у дослідженнях систем індоєвропейського словотвору самоідентифікаційних назв давньоукраїнських спільнот філософії мови В. фон Гумбольдта, учення О.О. Потебні та методів теоретичного моделювання і системного аналізу дає змогу відійти від так званої «народної етимології» і здобувати об'єктивну інформацію про системне мовне забезпечення доісторичного господарського і соціального поступу в конкретних мікрорегіонах Праукраїни.

Факти успадкування українською мовою самоідентифікаційних назв доісторичних спільнот як архаїчних топонімів вказують на стійкий етномовний зв'язок між населенням Праукраїни й українським народом та, водночас, слугують доказами об'єктивності наукової позиції Івана Огієнка про існування української мови з її чіткими ознаками ще у дописемну добу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Алфавітний покажчик населених пунктів України. URL: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (дата звернення: 19.04.2021).
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови: вибрані праці в п'яти томах. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 2. С. 13.
3. Волоховська Л.П., Волоховський М.М. Топоніміка населених пунктів на Китай-городщині. *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. 27-28 листоп. 2020 р.* / [ред. кол.: Копилов С.А., Реєнт О.П., Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 327-334.
4. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 2000. С. 37-298.
5. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа. Москва: Прогресс, 1985. С. 370-381.
6. Гуцал А.Ф., Якубовський В.І., Михальчишин І.Р. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник. Чернівці: РВК «Деснянська правда», 2011. 176 с.
7. Котович В. Ойконіми: роздуми про семантику. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2017. С. 129-142. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev> (дата звернення: 24.04.2021).
8. Кочергина В.А. Санскритско-русский словарь / [под ред. В.И. Кальянова]. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Издательство «Русский язык», 1987. 834 с.
9. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. 434 с. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (дата звернення 16.08.2021).
10. Осецький Й.П. Можливості розширення інформаційної бази досліджень самоідентифікації доісторичних спільнот. *Розвиток національного краєзнавства та історико-регіональних досліджень Поділля та Південно-Східної Волині: досвід, проблеми, перспективи (до 75-річчя від дня народження професора Л.В. Баженова)*. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 211-220.
11. Осецький Й.П. Вчення О.О. Потебні і релікти індоєвропейської мисливської лексики в апелятивах і онімах української мови: дані системного аналізу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наукових праць*. Дрогобич: Посвіт, 2015. С. 192-199.
12. Осецький Й.П. Лексико-семантичні ознаки індоєвропейської етимології архаїчних хоронімів української мови у світлі наукових концепцій Івана Огієнка та філософії мови. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 97-107.
13. Осецький Й.П. Топоніми «Студениця» і «Мукша» як джерела інформації про самоідентифікацію давньоісторичних спільнот в окремих мікроареалах середнього Подністер'я. *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. 27-28 листоп. 2020 р.* Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 334-340.
14. Потебня А.А. Мысль и язык. URL: <http://www.classes.ru./grammar/147.Potebnya> (дата звернення: 18.08.2021).
15. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: підручник. Київ: Вища школа, 1988. С. 263.
16. Сминтина О.В. Давнє населення України в його природному середовищі (епоха ранньопервісної общини): дис. ... док. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2003. С. 330.

17. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. 549 с.
18. Торчинський М.М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: дис. ... док. філол. наук. Київ. 2010. С. 215.

References:

1. Alfavitnyi pokazhchyyk naselenykh punktiv Ukrainy. URL: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (data zvernennia: 19.04.2021).
2. Bulakhovskiy L.A. Pytannia pokhodzhennia ukraïnskoi movy: vybrani pratsi v piaty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. 2. S. 13.
3. Volokhovska L.P., Volokhovskiy M.M. Toponimika naselenykh punktiv na Kytaihorodshchyni. *Materialy XVI Podilskoi naukovoï istoryko-kraïeznavchoï konferentsii*. 27-28 lystop. 2020 r. / [red. kol.: Kopylov S.A., Reient O.P., Bazhenov L.V. (vidp. red.) ta in.]. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia «Ruta», 2020. S. 327-334.
4. Gumboldt V. fon. O razlichii stroeniya chelovecheskikh yazykov i ego vliyaniï na dukhovnoe razvitiye chelovechestva. *Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu*. Moskva: Progress. 2000. S. 37-298.
5. Gumboldt V. fon. Kharakter yazyka i kharakter naroda. Moskva: Progress. 1985. S. 370-381.
6. Hutsal A.F., Yakubovskiy V.I., Mykhalchyshyn I. R. Arkheolohichna spadshchyna Khmelnytskoi oblasti. Dovidnyk. Chernihiv: RVK «Desnianska pravda», 2011. 176 s.
7. Kochergina V.A. Sanskritsko-russkiy slovar / [pod red. V.I. Kalianova]. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Izdatelstvo «Russkiy yazyk». 1987. 834 s.
8. Kotovych V. Oikonomiy: rozdumy pro semantyku. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. Drohobych, 2017. S. 129-142. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev> (data zvernennia: 24.04.2021).
9. Ohienko Ivan (mytropolyt Ilarion). Istoriia ukraïnskoi literaturnoi movy. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2004. 434 s. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (data zvernennia 16.08.2021).
10. Osetskyy Y.P. Mozhlyvosti rozshyrennia informatsiinoï bazy doslidzhen samoidentyfikatsii doïstorychnykh spilnot. *Rozvytok natsionalnoho kraïeznavstva ta istoryko-rehionalnykh doslidzhen Podillia ta Pivdenno-Skhidnoi Volyni: do-svid, problemy, perspektyvy* (do 75-richchia vid dnia narodzhennia profesora L.V. Bazhenova). Kamianets-Podilskiy, 2021. S. 211-220.
11. Osetskyy Y.P., Vchennia O.O. Potebni i relikty indoevropeïskoi myslivskoi leksyky v apeliatyvakh i onimakh ukraïnskoi movy: dani systemnoho analizu. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*: zb. naukovykh prats. Drohobych: Posvit, 2015. S. 192-199.
12. Osetskyy Y.P. Leksyko-semantychni oznaky indoevropeïskoi etymolohii arkhaichnykh khronimiv ukraïnskoi movy u svitli naukovykh kontseptsii Ivana Ohienka ta filosofii movy. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyi zbirnyk. Seriia filolohichna*. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2020. Vyp. XVII. S. 97-107.
13. Osetskyy Y.P. Toponimy «Studenytisia» i «Muksha» yak dzherela informatsii pro samoidentyfikatsiiu davnoïstorychnykh spilnot v okremykh mikroarealakh serednoho Podnisteria. *Materialy XVI Podilskoi naukovoï istoryko-kraïeznavchoï konferentsii*. 27-28 lystop. 2020 r. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia «Ruta», 2020. S. 334-340.
14. Potebnya A.A. Mysl i yazyk. URL: <http://www.classes.ru./grammar/147>. Potebnya (data zvernennya: 18.08.2021).
15. Semchynskyy S.V. Zahalne movoznavstvo. Pidruchnyk. Kyiv: Vyshcha shkola, 1988. S. 263.

16. Smyntyna O.V. Davnie naselennia Ukrainy v yoho pryrodnomu seredovyskhi (epokha rannopervisnoi obshchyny): dys. ... dok. ist. nauk: 07.00.01. Lviv, 2003. S. 330.
17. Torchynska N.M., Torchynskyi M.M. Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti. Khmelnytskyi: Avist, 2008. 549 s.
18. Torchynskyi M.M. Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy: dys. ... dok. filoloh. nauk. Kyiv, 2010. S. 215.

In the article systems of Indo-European word formation of self-identification names of communities, which in the IX-III millennium BC mastered the natural living space in the center and north of the modern Kytaihorod rural territorial community of Kamianets-Podilskyi district of Khmelnytskyi region have been analyzed. It has been proved that in the structure of archaic oikonyms, which denote specific settlements of the studied region, relicts of self-names of local prehistoric communities have been preserved. It is substantiated that the inheritance in the Ukrainian language of self-identification names of ancient peoples proves the linguistic and ethnic connection of the original inhabitants of the region with the Ukrainian people.

Thus, the use in studies of Indo-European word formation systems of self-identifying names of ancient Ukrainian communities of philosophy of language by W. von Humboldt, the teachings of O.O. Necessary methods of theoretical modeling and systems analysis allow us to move away from the so-called «folk etymology» and obtain objective information about the systemic language support of prehistoric economic and social progress in specific micro-regions of Proto-Ukraine.

Key words: ancient history of Ukraine, philosophy of language, self-identification, folk spirit, word-formation systems, method of system analysis, Indo-European language, Sanskrit, archaic toponyms.

Отримано: 11.11.2021 р.

УДК 821.161.2+82(092)[Прокоф'єв]
DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.169-183

Олег Рарицький

ORCID 0000-0002-9022-2103

доктор філологічних наук, професор

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ПРОКОФ'ЄВ — ПОЕТ І ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРИ

У статті йдеться про мистецьку творчість і літературознавчу працю письменників, які в різний час були студентами або викладачами університету у Кам'янці-Подільському. Зокрема, окреслено літературний і літературознавчий набуток Івана Прокоф'єва, висвітлено окремі аспекти його творчої еволюції, проявлено специфіку поетичних і наукових шукань, окремі деталі їх взаємовпливів, аналізуються психологічні чинники їх взаємointенсифікацій.

Ключові слова: поезія, поет, поетика, Л. Талалай, І. Прокоф'єв, образ, вірш.

Відкриття часто відбуваються на стиках наук. Компетентність в одній сфері сприяє успішній діяльності в іншій. Давно відомі позитивні взаємовпливи різних сфер мистецтва.